ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA
VOL. XXXV SECTIO H 2001

Instytut Ekonomii Wydziału Ekonomicznego UMCS

MARIA ŚWIĘTOCHOWSKA

Wspomaganie finansowe rolnictwa w Polsce w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych

Financial support of agriculture in Poland in the second half of the nineties

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych indywidualne gospodarstwa rolne w Polsce przeżywały poważne problemy w utrzymaniu płynności finansowej. Wśród licznych przyczyn tego stanu rzeczy wymienić należy:

1. Ogólną niewydolność dochodową rolnictwa, wynikającą z permanentnej nadprodukcji surowców rolniczych i żywności przy danym popycie na żywność.

2. Rozwieranie się nożyc cen na niekorzyść rolnictwa, co powoduje, że za tę samą ilość produktów sprzedanych rolnicy mogą nabyć coraz mniejsze ilości dóbr konsumpcyjnych i produkcyjnych (wskaźnik relacji cen produktów sprzedawanych do cen towarów i usług nabywanych na cele bieżącej produkcji rolniczej oraz inwestycyjnych wynosił w 1995 r. – 102,1, w 1996 r. – 96,1, w 1997 r. – 95,7, w 1998 r. – 91,8, a w 1999 r. – 91,4).[1]

3. Opóźnienia w regulacji zobowiązań wobec rolników ze strony przedsiębiorstw zajmujących się skupem i przetwórstwem płodów rolnych.

4. Długi okres zamrożenia środków związany ze specyfiką produkcji rolniczej.

O skali napięć w bilansie dochodów i wydatków w skali mikro świadczą relacje pomiędzy wpływami uzyskanymi ze sprzedaży produktów rolnych a wydatkami pieniężnymi ogółem.

Z dostępnych danych (tab. 1) wynika, że w latach 1995–1998 wydatki znacznie przekraczały bieżące przychody pieniężne z produkcji towarowej, przy

[1] Rocznik statystyczny, GUS, Warszawa 1999, tab. 4 (342) s. 339, Rocznik statystyczny, GUS, Warszawa 2000., tab. 4 (338) s. 317.

czym ta luka finansowa pogłębiała się z roku na rok. Jeśli weźmiemy pod uwagę wydatki pieniężne na produkcję, świadczenia pieniężne na rzecz państwa oraz wydatki na spożycie (łącznie określamy je mianem wydatków podstawowych), to w bilansie otrzymujemy niewielką nadwyżkę, która przeznaczana jest na spłatę zobowiązań, inwestycje względnie oszczędności. Rozmiary tej nadwyżki są jednak bardzo małe w stosunku do potrzeb.

Tab. 1. Wydatki pieniężne jako odsetek przychodów z produkcji towarowej w przeliczeniu na przeciętne gospodarstwo badane przez IERiGŻ

Money expenditures as percentage of resources of agricultural output per an average farm examined by IERiGŻ (Institute of Agricultural and Food Economics)

Wyszczególnienie	1995	1996	1997	1998
Wydatki ogółem	137,6	151,1	157,8	152,0
Wydatki podstawowe	96,5	87,9	90,6	91,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych zawartych w publikacjach: *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych* w 1995 r., 1996 r., 1997 r., 1998 r., IERiGŻ.

Rozpiętości między obligatoryjnymi płatnościami gotówkowymi a możliwościami ich pokrycia przychodami z rolniczej produkcji towarowej występują we wszystkich grupach obszarowych, ale największe są w gospodarstwach najmniejszych. W miarę wzrostu obszaru gospodarstwa luka między omawianymi kategoriami przychodów i wydatków maleje. W gospodarstwach do 3 ha interesujący nas wskaźnik w kolejnych latach wynosił: 1995 r., 292,7%, 1996 r. – 350,6%, 1997 r. – 390,5%. Z kolei w gospodarstwach o obszarze 10–15 ha wskaźniki te wynosiły odpowiednio: 135,8%, 147,4%, 154,4% (i 151,2% w 1998 r.). Analizując napięcia w bilansie dochodów i wydatków pieniężnych gospodarstw indywidualnych, badanych przez IERiGŻ należy pamiętać, iż uzyskują one wyniki produkcyjne lepsze od przeciętnych o około 30–40%. Można przypuszczać, iż w przeciętnym gospodarstwie rozbieżności kształtują się na niższym poziomie, co wynikać może po pierwsze – z niższych aspiracji rozwojowych i po drugie – z większych trudności w dostępie do środków pokrywających lukę finansową.

Przewaga wydatków nad przychodami z rolniczej produkcji towarowej rodzi pytanie o źródła pozwalające wypełnić tę lukę. Owe dodatkowe źródła zasilania podzielić można na: źródła własne (wewnętrzne) oraz obce. Źródłem wewnętrznym jest wykorzystanie posiadanych czynników produkcji w działalności pozarolniczej wewnątrz gospodarstw lub też świadczenia usług na rachunek innych podmiotów gospodarczych w zamian za określone wynagrodzenie. Zewnętrzne (obce) źródła zasilania można podzielić na zwrotne i bezzwrotne, a ze względu na postać, w jakiej występują: na gotówkowe i w naturze. Zewnętrznym zwrotnym źródłem zasilania są kredyty i pożyczki. Zasilanie w naturze może występować w przypadku kupna dóbr produkcyjnych oraz

usług finansowych. Ze względu na to, skąd pochodzą środki zewnętrzne, źródła zewnętrzne podzielić można na budżetowe i pozabudżetowe. To pierwsze oznacza dotacje i subwencje z budżetu państwa, natomiast drugie – wszelkie pozostałe źródła.

Zanim analizie poddane zostanie zasilanie zewnętrzne o charakterze zwrotnym i bezzwrotnym, warto zwrócić uwagę na szanse uzyskiwania przez rolników dodatkowych dochodów dzięki własnej ich aktywności. O skali pozarolniczej działalności świadczą dane Powszechnego Spisu Rolniczego z 1996 r. Wynika z nich, że „pozarolniczą działalność gospodarczą prowadziły 148 102 indywidualne gospodarstwa rolne (tj. 7,3 % ogólnej ich liczby). Największą aktywność wykazywały gospodarstwa z grupy obszarowej 1–2 ha (9,4% ogólnej liczby gospodarstw tej grupy) oraz gospodarstwa o powierzchni 20–50 ha (21,8%).[2] Spośród różnych możliwych kierunków aktywności największą popularnością cieszył się handel (36% gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą). Wśród innych kierunków aktywności wymienić należy działalność produkcyjną, leśnictwo, budownictwo, transport i magazynowanie oraz hotelarstwo i wynajem sprzętu i maszyn.

Innym źródłem finansowego zasilania gospodarstw są przychody pieniężne uzyskane za usługi wykonywane poza gospodarstwem własną siłą pociągową i sprzętem. Waga tego źródła była jednak stosunkowo niewielka – w przeciętnym gospodarstwie rolnym badanym przez IERiGŻ przychody te w 1995 r. stanowiły 1,8% przychodów pieniężnych ogółem, a w roku 1998 – 1,5%. Znaczenie tego źródła było we wszystkich latach większe w gospodarstwach większych obszarowo, co wynika z lepszego ich wyposażenia w środki produkcji.

Szczególne znaczenie w kształtowaniu dochodów rolniczych i ich przychodów pieniężnych ma praca zarobkowa poza gospodarstwem. Jak wynika z danych PSR – 1996 r. z dochodów uzyskiwanych wyłącznie z gospodarstwa utrzymywało się zaledwie 11,9% całej zbiorowości. Ponadto dla 20,5% gospodarstw dochody z produkcji rolnej stanowiły główne źródło dochodów.[3] W całej zbiorowości gospodarstw 13,9% posiadało głównie nierolnicze źródło utrzymania, z czego 64% utrzymywało się z pracy najemnej.[4] W przeciętnym gospodarstwie rolnym badanym przez IERiGŻ przychody z pracy zarobkowej stanowiły 5,1% przychodów pieniężnych w 1995 r. W kolejnych latach wskaźniki te wynosiły 2,9%, 3,2% i 3,7%. Rosnące od 1996 r. wskaźniki struktury świadczą o udziale rolników w efektach ożywienia koniunktury gospodarczej w działach pozarolniczych. Podkreślić przy tym należy zróżnicowanie wagi tego źródła w gospodarstwach o różnej powierzchni. Zarobkowanie poza gospodarstwem miało szczególnie duże znaczenie w gospodarstwach małych – o obszarze do 7 ha

---

[2] D. Kołodziejczyk, *Pozarolnicza działalność gospodarcza w indywidualnych gospodarstwach rolnych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 1998 r., nr 6, s. 60.

[3] Rocznik statystyczny rolnictwa 1998 r., GUS, Warszawa 1998, tab. 11, s. 384.

[4] Obliczenia własne na podstawie: Rocznik statystyczny rolnictwa 1998 r., *op. cit.*, tab. 19, s. 90–91.

użytków rolnych. W grupie obszarowej do 3 ha to źródło stanowiło poczynając od 1995 r. 23,2% przychodów pieniężnych, 28,8% w 1996 r., 29,8% w 1997 r. Z kolei w grupie 3–7 ha wskaźniki te wynosiły odpowiednio 17,2%, 17,7% i 16,6%. W gospodarstwach powyżej 10 ha zarobkowanie było rzadsze, co znajdowało odzwierciedlenie we wskaźnikach struktury – w gospodarstwach o powierzchni 15 ha i więcej to źródło stanowiło 1,5% przychodów pieniężnych ogółem, a w kolejnych latach 1,1% i 1,3%.

Podobne znaczenie jak przychody z pracy zarobkowej mają przychody z rent i emerytur. Powinny one służyć finansowaniu konsumpcji tych rolników, którzy zaprzestali prowadzenia działalności gospodarczej. Jednakże w rodzinach wielopokoleniowych część tych dochodów wykorzystywana jest do finansowania wydatków produkcyjnych i konsumpcyjnych tych osób, które pozostały aktywne. Źródłem tych środków są transfery dochodów budżetowych poprzez Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. Przychody z rent i emerytur stanowiły 6,6% przychodów pieniężnych przeciętnego gospodarstwa badanego przez IERiGŻ w 1995 r., w 1996 r. było to 3,1%, tyleż samo w 1997 r. i 3,4% w roku 1998. Podobnie jak to było w przypadku zarobkowania poza gospodarstwem, renty i emerytury stanowiły znaczące źródło zasilania przede wszystkim w gospodarstwach małych. Podkreślić należy, że przychody z rent i emerytur miały niejednokrotnie większe znaczenie niż przychody pieniężne z pracy zarobkowej, o czym świadczą dane tabel 2 i 3.

Tab. 2. Udział przychodów z pracy zarobkowej w przychodach pieniężnych ogółem (w %)
Percentage of paid work income in total money resources (in %)

Rok	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych w ha								
	1–1	2–5	5–7	7–10	10–15	15–20	20–50	50–100	100 i więcej
1995	17,8	23,9	12,8	8,4	4,5	2,8	1,3	0,5	0
1996	30,0	25,3	13,5	8,5	4,5	2,3	1,4	0,7	1,1
1997	28,0	24,4	12,0	8,1	5,2	2,3	1,7	0,4	0,4
1998	25,5	27,4	13,3	11,4	6,2	3,2	1,8	1,2	0,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych zawartych w publikacjach: *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych* IERiGŻ z poszczególnych lat.

Tab. 3. Udział przychodów z rent i emerytur w przychodach pieniężnych ogółem (w %)
Percentage of income from pensions and retiring pensions in total money resources (in %)

Rok	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych w ha								
	1–1	2–5	5–7	7–10	10–15	15–20	20–50	50–100	100 i więcej
1995	50,9	23,7	15,5	10,2	6,7	5,0	2,0	0,8	0
1996	36,8	23,8	15,4	10,1	6,1	4,6	1,8	0,3	0,2
1997	38,5	20,6	15,1	9,2	5,7	3,1	1,7	0,4	0,2
1998	30,3	20,3	16,5	10,1	6,7	3,6	1,6	0,4	0,2

Źródło: jak w tabeli 2.

O znaczeniu rent i emerytur w zasilaniu świadczy również to, że w 1996 r. aż 21,3% indywidualnych gospodarstw rolnych utrzymywało się głównie z tych dochodów (35,1% gospodarstw o obszarze 1–2 ha, 28,3% gospodarstw 2–5 ha i 13,4% – o obszarze 5–10 ha).[5]

W przypadku, gdy własne i wewnętrzne źródła zasilania okazują się niewystarczające rodziny rolnicze korzystają ze zwrotnych źródeł zasilania. O wadze tych źródeł świadczą dane tabeli 4.

Jak wynika z danych, głównym źródłem zewnętrznego zasilania zwrotnego są kredyty bankowe, zaś kredyt kupiecki i prywatne pożyczki mają charakter uzupełniający. W 1995 r. kredyt prywatny był ważniejszym źródłem zasilenia niż kredyt bankowy (w gospodarstwach do 3 ha kredyt prywatny stanowił 1,3% przychodów pieniężnych ogółem, a bankowy – 0,4% przychodów pieniężnych ogółem, w gospodarstwach 3–7 ha wskaźniki te wynosiły odpowiednio 1,5% i 1,4%). Odwrócenie się tej relacji nastąpiło w 1996 r. i utrzymywało się w latach następnych. Przyczyną względnie dużej popularności kredytu prywatnego w gospodarstwach małych może być brak stosownych zabezpieczeń wymaganych przez banki oraz niekorzystne relacje między kwotami pożyczek a kosztami zaciągnięcia, wliczając w to czasochłonność procedury kredytowej. Im większe jest gospodarstwo, tym większe jest znaczenie kredytu bankowego dla kształtowania przychodów pieniężnych, o czym świadczą dane tabeli 5. Z tabeli 5

Tab. 4. Udział kredytów w strukturze przychodów pieniężnych ogółem (w %) w przeciętnym gospodarstwie rolnym badanym przez IERiGŻ
Percentage of credits in the structure of total money resources (in %) per an average farm examined by IERiGŻ

Wyszczególnienie	1995	1996	1998	1999
Kredyt uspołeczniony	6,4	17,3	17,3	12,9
– w tym bankowy	5,2	16,5	16,8	12,1
Kredyt prywatny	1,2	1,9	1,5	1,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie, jak w tabeli 2.

Tab. 5. Udział kredytu bankowego w przychodach pieniężnych (w % przychodów pieniężnych gospodarstw)
Percentage of bank credit in money resources (in % of money resources of households)

Rok	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych w ha								
	1–1	2–5	5–7	7–10	10–15	15–20	20–50	50–100	100 i więcej
1995	0	0,7	1,9	2,9	5,0	4,2	6,9	11,8	8,3
1996	3,4	1,6	4,1	4,9	8,0	8,0	14,0	21,6	25,5
1997	0	4,3	2,5	6,5	8,9	11,6	15,5	20,9	26,7
1998	0,8	1,7	3,4	3,6	6,3	8,5	10,2	16,6	18,8

Źródło: jak w tabeli 2.

[5] Rocznik statystyczny rolnictwa 1998 r., *op. cit.*, tab. 10, s. 384.

wynika, że lata 1995–1997 charakteryzował wzrost znaczenia kredytów. Rok 1998 przyniósł odwrócenie tej tendencji.

Zróżnicowaniu wagi kredytów bankowych według wielkości gospodarstw towarzyszy ich zróżnicowanie według jakości użytkowanych gruntów oraz w układzie przestrzennym. W tym pierwszym przypadku zdecydowanie poniżej średniej plasują się gospodarstwa o glebach bardzo słabych (w 1998 r. udział kredytów bankowych w ich przychodach pieniężnych wynosił 3,5%), podczas gdy dla użytkowników ziem bardzo dobrych wskaźnik ten wynosił 9,2% (a dla gleb średnich 13,4%). Przeciętny wskaźnik dla całej zbiorowości wynosił 12,1%.

Waga zasilania kredytem w układzie przestrzennym zmieniała się w poszczególnych latach. Za liderów wśród kredytobiorców uznać można rolników makroregionu Środkowego (udział kredytów bankowych w przychodach pieniężnych wynosił tam 23,2% w 1996 r. i 22,6 w 1998 r.). W najmniejszej skali korzystanie z tego źródła występowało w makroregionie Stołecznym (wskaźniki 10,6 i 14,9%) oraz charakteryzującym się dużym rozdrobnieniem gospodarstw – makroregionie Południowo-Wschodnim (odpowiednie wskaźniki wynosiły 14,7 i 13,7%).

Znaczenie kredytów bankowych dla gospodarstw rolnych wynika nie tylko z tego, że wspomagają one środki własne. Istotne znaczenie ma tu fakt, że poprzez kredyty następuje transfer dochodów z działów pozarolniczych do rolnictwa. Ma to miejsce w przypadku, gdy rolnicy korzystają z kredytów udzielanych ze środków własnych banków, ale o oprocentowaniu niższym od rynkowego dzięki dopłatom do oprocentowania udzielanych ze środków Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (kredyty preferencyjne). Dokonywanie transferów do rolnictwa przy pomocy dopłat do oprocentowania kredytów nie oznacza, że rolnictwo per saldo jest beneficjentem gospodarki. W 1998 r. w rolnictwie zrealizowano wartość dodaną niższą niż wytworzona.[6] Odwrotna sytuacja miała miejsce w 1997 i 1999 roku.[7] Dopłaty do oprocentowania w 1998 r. można uznać za narzędzie transferów wewnątrz działu rolnictwo między korzystającymi i nie korzystającymi z kredytów.

Kredyty te udzielane są nie tylko na pokrycie potrzeb inwestycyjnych i zakup środków obrotowych, lecz także m.in. na tworzenie dodatkowych miejsc pracy na terenach wiejskich, rozwoju infrastruktury, dofinansowanie działalności związanych z podnoszeniem i zmianą kwalifikacji zawodowych mieszkańców wsi oraz wdrożenie zunifikowanego systemu rachunkowości gospodarstw rolnych. Podstawową formą działalności Agencji było (i jest) utrzymanie dopłat do kredytów inwestycyjnych. W latach 1994–1997 oferta tych kredytów była

[6] A. Woś (red.), *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1999 r.*, IERiGŻ, Warszawa 2000, s. 28.

[7] A. Woś (red.), *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1998 r.*, IERiGŻ, Warszawa 1999, s. 28; A. Woś (red.); *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2000 r.*, IERiGŻ, s. 28 (w druku).

rozszerzana. W końcu 1997 r. funkcjonowało 35 linii kredytowych, w tym 16 linii kredytów regionalnych,[8] o różnym zakresie przedmiotowym i podmiotowym, poziomie oprocentowania dla kredytobiorcy, maksymalnym okresie spłaty kredytu i karencji. Wśród tych kredytów znajdowały się również takie, które miały ułatwić wznowienie produkcji w gospodarstwach rolnych i działach specjalnych produkcji rolnej, znajdujących się na obszarach dotkniętych klęską suszy, gradobicia, nadmiernych opadów atmosferycznych, powodzi i innych klęsk żywiołowych.

Na podstawie umowy zawartej w marcu 1995 r. z Ministerstwem Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Agencja realizuje dopłaty do oprocentowania kredytów obrotowych przeznaczanych na:

– zakup przez krajowe podmioty gospodarcze prowadzące produkcję rolną rzeczowych środków obrotowych (nawozów mineralnych, środków ochrony roślin, pasz przemysłowych i koncentratów paszowych dla zwierząt gospodarskich, kwalifikowanego materiału siewnego i szkółkarskiego, zwierząt hodowlanych, paliwa na cele rolnicze oraz rzeczowych środków do produkcji żywności metodami ekologicznymi i przystosowania gospodarstw do tej produkcji),

– skup i przechowywanie krajowych produktów rolnych i niektórych ich przetworów oraz krajowego materiału siewnego,

– przechowywanie i skup sezonowych nadwyżek mleka w proszku, masła, serów twardych, półtusz wieprzowych i miodu – pochodzących z produkcji krajowej.

Poza wspomaganiem producentów żywności dopłatami do oprocentowania kredytów Agencja umożliwia zaciąganie kredytów osobom prawnym i fizycznym, które posiadają zdolność kredytową, lecz nie mają wymaganych przez banki zabezpieczeń kredytów. Celowi temu służą gwarancje i poręczenia kredytowe. O skali wspomagania rolnictwa świadczy liczba linii kredytowych oraz kwoty kredytów (tab. 6). Jak wynika z tabeli 6, lata 1995–1997 były okresem intensywnego rozwoju akcji kredytowej, ale rok 1998 przyniósł załamanie. W roku następnym nastąpiła poprawa, ale niewystarczająca dla powrotu do poziomu z r. 1996. Podobnie jak liczba udzielanych kredytów, zmieniała się ich wartość, o czym świadczą dane tabeli 7.

Na podkreślenie zasługuje względnie mała ilość i wartość kredytów, których celem jest zakup gruntów rolnych oraz na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rolnego w ramach programu osadnictwa na gruntach Skarbu Państwa. Te pierwsze stanowiły 24% ilości i tylko 7% wartości wszystkich kredytów inwestycyjnych w najlepszym (1996 r.) roku. W ostatnim z badanych lat wskaźniki te wynosiły 31% i 16%.

Podobną tendencję, jak w przypadku kredytów inwestycyjnych, zaobserwowano w kredytach obrotowych (tab. 8). Pomoc w postaci kredytów obro-

[8] Informacja ARiMR.

Tab. 6. Liczba kredytów inwestycyjnych udzielanych z dopłatą ARiMR do oprocentowania
Number of investment credits with subsidies for paying interest granted by Agricultural Social Insurance Fund (ARiMR)

Linie kredytowe	1995	1996	1997	1998	1999
Kredyty na realizację przedsięwzięć inwestycyjnych w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym, działach specjalnych produkcji rolnej oraz usługach dla rolnictwa	19 099	16 376	11 866	3 394	4 396
Kredyty branżowe i regionalne	3 551	4 592	5 575	1 363	1 695
Kredyty na zakup gospodarstw rolnych	8 636	14 246	12 717	4 902	6 596
Kredyty na utworzenie lub urządzenie gospodarstw przez osoby, które nie przekroczyły 40 roku życia	2 934	23 376	26 551	7 595	7 826
Kredyty na wznowienie produkcji po przerwie trwającej co najmniej 1 rok	–	12	8	–	–
Kredyty na rozpoczęcie lub zwiększenie produkcji	–	107	302	–	–
Kredyty na tworzenie miejsc pracy poza rolnictwem w granicach wiejskich i miejsko-wiejskich	–	424	1 095	698	622
Kredyty na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rolnego w ramach programu osadnictwa rolniczego na gruntach Skarbu Państwa	–	–	3	–	2
Kredyty na wznowienie produkcji na obszarach dotkniętych klęską żywiołową	11	617	579	176	32
Razem	34 231	59 750	58 696	18 128	21 169

Źródło: informacja Departamentu Analiz i Programowania ARiMR.

towych trafia do rolnictwa pośrednio, w postaci podtrzymywania cen produktów rolnych (przez regulowanie relacji podaży do popytu) bądź bezpośrednio, gdy są one przeznaczane na zakup środków rzeczowych do produkcji rolnej. Jak wynika z tabeli 8, kredyty na zakup rzeczowych środków do produkcji rolnej stanowiły relatywnie niewielką część kredytów obrotowych. Ich udział w kolejnych latach wynosi: 16,1%, 30,8%, 31,1%, 29,7% i 31,5% ogólnej wartości

Tab. 7. Wartość kredytów inwestycyjnych z dopłatą ARiMR (w tys. zł)
Value of investment credits (in thousand PLN) with ARiMR subsidies

Linie kredytowe	1995	1996	1997	1998	1999
Kredyty na realizację inwestycji w rolnictwie, przetwórstwie i usługach dla rolnictwa	528 690	710 877	621 629	155 061	327 594
Kredyty branżowe i regionalne	171 311	321 301	798 453	106 982	122 136
Kredyty na zakup gruntów rolnych	100 585	160 561	175 115	82 301	131 677
Kredyty na urządzenie gospodarstw przez osoby do 40 roku życia	93 580	914 874	1 306 658	435 231	538 776
Kredyty na rozpoczęcie lub wznowienie produkcji	–	6 505	18 223	–	–
Kredyty na wznowienie produkcji po przerwie	–	1 155	600	–	–
Kredyty inwestycyjne tworzące miejsca pracy w działach pozarolniczych	–	62 822	159 627	79 766	67 423
Kredyty na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rolnego w ramach programu osadnictwa na gruntach Skarbu Państwa	–	0	1 077	0	750
Kredyty na wznowienie produkcji na obszarach klęsk żywiołowych	88	6 175	8 054	7 046	978
Razem	894 254	2 184 270	3 089 436	866 387	1 189 334

Źródło: jak w tabeli 6.

udzielonych kredytów. Jak już wspomniano, kredyty z dopłatami realizują dwie funkcje: poprawiają płynność finansową i redystrybucję dochodów. Rozmiary korzyści osiąganych przez rolnictwo i jego otoczenie mogą być mierzone kwotami zrealizowanych dopłat do kredytów. Ich wielość i dynamikę prezentują dane tabeli 9.

Do danych wymienionych w tabeli należałoby dodać dopłaty do kredytów inwestycyjnych przeznaczonych na wznowienie produkcji na terenach dotkniętych skutkami klęsk żywiołowych. Wartość tych dopłat wynosiła 532 tys. zł w 1996 r., 1868 tys. zł w 1997 r., 3772 tys. zł w 1998 r. i 2225 tys. zł w 1999 r. Uwzględnienie tych kwot pozwala na stwierdzenie, iż głównym źródłem transferu dochodów do rolnictwa są kredyty inwestycyjne. Podobnie jak w przypadku liczby i wartości udzielonych kredytów, tak i w odniesieniu do

Tab. 8. Liczba i wartość kredytów obrotowych z dopłatami ARiMR (w tys. zł)
Number and value of turnover credit with subsidies of ARiMR (in thousand PLN)

Linie kredytowe	1995	1996	1997	1998	1999
Ilość					
Kredyty na zakup produktów rolnych	2 502	3 010	2466	1 604	1 668
Kredyty na zakup rzeczowych środków do produkcji rolnej	311 437	667 761	539 736	460 086	457 964
Kredyty na zakup i przechowywanie sezonowych nadwyżek produktów rolnych	31	41	52	67	46
Kredyt na wznowienie produkcji na obszarach dotkniętych klęską żywiołową	311	6 723	23 959	11 709	17 893
Razem	314 281	677 535	566 213	473 466	477 571
Wartość					
Kredyty na skup produktów rolnych	3 297 368	4 674 981	4 542 323	3 778 779	3 950 108
Kredyty na zakup rzeczowych środków do produkcji rolnej	636 975	2 118 922	2 228 033	1 673 708	1 888 922
Kredyty na zakup nadwyżek sezonowych	29 280	40 058	69 539	69 319	48 580
Kredyty na wznowienie produkcji	5 037	39 937	316 353	120 355	114 443
Razem	3 968 660	6 873 808	7 156 248	5 642 161	6 002 064

Źródło: jak w tabeli 6.

Tab. 9. Wartość dopłat do kredytów i ich dynamika
Value of credits subsidies and their growth

Wyszczególnienie	1995	1996	1997	1998	1999
Dopłaty do kredytów inwestycyjnych (w tys. zł)	150 211	390 615	673 864	810 523	743 086
Dynamika (wskaźniki łańcuchowe w %)	100	260,0	172,5	120,3	91,7
Dopłaty do oprocentowania kredytów obrotowych na cele rolnicze (w tys. zł)	286 567	437 172	617 011	506 451	313 585
Dynamika (wskaźniki łańcuchowe w %)	100	152,6	141,1	82,1	61,9

Źródło: Sprawozdanie z działalności ARiMR w 1999 r., tab. 17, s. 85, 97 i obliczenia własne.

Tab. 10. Wydatki na rolnictwo na tle wydatków budżetowych w latach 1995–1999 (w tys. zł)
Expenditures on agriculture as against budget expenses in 1995–1999 (in thousand PLN)

Wyszczególnienie	1995	1996	1997	1998	1999
Wydatki budżetowe ogółem	91 169 671	108 841 700	125 674 976	139 751 501	138 401 200
Wydatki na rolnictwo i gospodarkę żywnościową, łącznie z KRUS	8 673 586	11 016 711	13 508 128	15 034 868	17 020 248
Wydatki działu Rolnictwo razem	1 455 930	1 998 729	2 207 859	2 362 016	2 363 237
w tym:					
postęp biologiczny w produkcji roślinnej	85 122	108 073	127 830	120 804	96 274
postęp biologiczny w produkcji zwierzęcej	113 423	134 266	164 708	166 401	125 318
chemizacja rolnictwa	8 255	10 361	14 171	15 815	12 689
Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa	371 000	382 500	446 500	583 903	963 000
Agencja Rynku Rolnego	241 340	287 939	331 445	394 518	896 879
Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego	6 269 100	7 776 690	9 723 360	10 988 794	13 321 500

Źródło: dane Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

wielkości dopłat obserwujemy spowolnienie wzrostu (dopłaty do kredytów inwestycyjnych w 1998 r.), bądź absolutny spadek (kredyty inwestycyjne w 1999 r. i dopłaty do kredytów obrotowych – 1998 i 1999 r.).

Formami pomocy, z jakich korzystają rolnicy u innych podmiotów zaplecza żywnościowego, są m.in. poręczenia i gwarancje. Ilość ich była dość skromna – w 1995 r. udzielono ich 30, w latach następnych kolejno: 30, 35, 5 i 17. Znacznie większe znaczenie ma program pomocy w tworzeniu miejsc pracy w działalnościach pozarolniczych. Jak wynika z informacji ARiMR, lata 1995–1997 charakteryzowały się wzrostem liczby i wartości udzielonych pożyczek na ten cel (w 1995 r. udzielono ich 321 o wartości 14 489 tys. zł, w 1996 r. 2028 na kwotę 72913 tys. zł, a w 1997 2066 pożyczek na kwotę 64 056 tys. zł). Lata 1998–1999 odznaczały się wyraźnym regresem – w 1998 r. udzielono 77 pożyczek na kwotę 2207 tys. zł, a w 1999 r. wielkości te wyniosły: 132 pożyczek na kwotę 4586 tys. zł.

Odrębną pozycję w wydatkach ARiMR stanowią dotacje do kredytów przeznaczonych na rozwój infrastruktury technicznej wsi: wodociągów, kanalizacji, dróg, telefonizacji, na które to cele środki pochodzą z programu „Asal 3000" i Programu Finansowania Inwestycji Technicznych. Korzyści z tych inwestycji czerpią całe społeczności wiejskie, a nie tylko rolnicy.

Zdecydowana większość pomocy trafiającej do rolnictwa i jego otoczenia finansowana jest z budżetu państwa. Ogół wydatków budżetowych na rolnictwo i gospodarkę żywnościową oraz wybrane ich kierunki ilustrują dane tabeli 10.

Na podstawie tych danych można wyciągnąć następujące wnioski:

1. Łączne wydatki na rolnictwo i gospodarkę żywnościową, razem z dotacjami dla KRUS, w wyrażeniu realnym z roku na rok rosły.

2. Wydatki zakwalifikowane do działu „Rolnictwo" wzrosły realnie jedynie w 1996 r. w porównaniu do roku poprzedniego, a w następnych latach malały (szczególnie silny spadek wystąpił w 1999 r.),

3. Poszczególne wydatki wykazywały zmienną dynamikę w poszczególnych latach. Na podkreślenie zasługuje wysokie tempo wzrostu dotacji do KRUS oznaczające nie tylko ich wzrost w wyrażeniu realnym, lecz także wzrost wagi KRUS w ogólnych wydatkach budżetowych.

4. Za niepokojące należy uznać zmniejszenie nominalnych i realnych wydatków na postęp biologiczny w produkcji roślinnej i zwierzęcej w latach 1998 i 1999. Szczególnie duży spadek wystąpił w 1999 r.; przy wzroście cen towarów i usług nabywanych przez rolników o 7,3%, nominalne wydatki na postęp biologiczny spadły o 20%, a na postęp w produkcji zwierzęcej o 25%. Dodać należy, że zmniejszały się też wydatki na doradztwo rolnicze. Oznacza to urynkowienie w pewnym stopniu źródeł finansowania instytucji zajmujących się inicjowaniem i wdrażaniem postępu w rolnictwie (lub redukcję zakresu ich działalności),

5. Z roku na rok rosną nominalne i realne wydatki na finansowanie ARiMR oraz ARR. Szczególnie wysoki wzrost nastąpił w ostatnich dwóch latach badanego okresu, co należy uznać za zjawisko pozytywne.

Komplementarnymi do źródeł budżetowych są środki trafiające na wieś za pośrednictwem różnego rodzaju fundacji. Zaliczyć do nich należy Fundację Fundusz Współpracy – Program AGROLINIA 2000, Fundację Wspomagania Wsi, Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej – Counterpart Found, Fundacje Na Rzecz Rozwoju Wsi Polskiej – „POLSKA WIEŚ 2000" im. Macieja Rataja. Ta ostatnia udziela pomocy wiejskim instytucjom użyteczności publicznej wspomagając (w postaci kredytu lub dotacji) źródła lokalne w finansowaniu takich przedsięwzięć ja wodociągi, sieć gazowa, modernizacja urządzeń grzewczych, infrastruktura sportowo-rekreacyjna i kontenerowe oczyszczalnie ścieków. Dofinansowuje się ponadto szkolenia podnoszące poziom wiedzy obywatelskiej mieszkańców wsi i wiejskich działaczy samorządowych.

Z kolei Program AGROLINIA 2000 udzielała zarówno kredytów inwestycyjnych, jak i obrotowych. Źródłem finansowania tych kredytów była linia kredytowa z programu Phare. W 1995 r. wartość udzielonych kredytów inwestycyjnych wyniosła 21 642 tys. zł, a kredytów pakietowych – 5154,1 tys. zł (w 1996 r. odpowiednio 22 267,0 tys. zł i 1458 tys. zł). Do 31.05.2000 r. udzielono 289 kredytów inwestycyjnych na kwotę 39 389,1 tys. zł i 1003 kredyty pakietowe na kwotę 20 767,8 tys. zł. Spośród kredytów inwestycyjnych około połowa trafiła do sfery przetwórstwa, a druga połowa do rolnictwa.[9] Z kredytów pakietowych gros przeznaczone było na zakup maszyn i urządzeń do produkcji rolniczej.

[9] Informacja Fundacji Fundusz Współpracy Agrolinia 2000.

Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej – *Counterpart Fund* zajmuje się m.in. kredytowaniem przedsięwzięć w zakresie rozwoju i poprawy infrastruktury obszarów wiejskich, przedsięwzięć w zakresie różnicowania działalności gospodarczej na obszarach wiejskich oraz dotowaniem niektórych przedsięwzięć z zakresu infrastruktury technicznej i społecznej. Źródłami finansowania działalności Fundacji są środki pochodzące ze sprzedaży artykułów rolnych przekazanych nieodpłatnie w ramach pomocy żywnościowej udzielonej przez Wspólnotę Europejską w latach 1989–1990 oraz środków przeznaczonych w 1990 r. na potrzeby wsi polskiej przez Norwegię, Kanadę i USA. Od 1997 r. Fundacja na mocy porozumienia z Fundacją Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA nadzorowała wydatkowanie środków z programu Unii Europejskiej Phare RAPID o wartości 1,5 mln ECU w formie dotacji. W latach 1990–1998 Fundacja udzielała kredytów na realizację inwestycji rolniczych. Efektem tej działalności było zawarcie 4920 umów kredytowych, co pozwoliło zrealizować m.in. około 700 inwestycji w zakresie przetwórstwa i przechowalnictwa zboża, około 300 inwestycji przetwórstwa mięsnego, 140 inwestycji przetwórstwa mlecznego oraz 46 inwestycji przetwórstwa owocowo-warzywnego. Kredyty te umożliwiły także wybudowanie 430 budynków inwentarskich oraz zakupienie maszyn i urządzeń przez około 2730 rolników.[10] Kolejnym źródłem zasilania gospodarstw indywidualnych są środki Fundacji Wspomagania Wsi, która powstała z połączenia dwóch Fundacji: Fundacji Zaopatrzenia Wsi w Wodę oraz Fundacji Rolniczej. Obie fundacje zostały powołane do życia z inicjatywy kardynała Józefa Glempa, a środki, którymi dysponują, pochodzą z pomocy zagranicznej. Od stycznia 1995 r. pierwsza z wymienionych Fundacji zawiesiła wspieranie finansowe budowy wodociągów, a uruchomiła pomoc w zakresie kanalizacji wiejskiej i zagrodowych oczyszczalni ścieków. W skali kraju efektem rzeczowym tego wsparcia było wybudowanie 213 oczyszczalni ścieków w 1995 r., 406 w 1996 r. i 562 w 1997 r. Na realizację tych inwestycji w latach 1977–1998 przyznano pomoc w formie kredytów w wysokości 775,5 tys. zł. i dotacji w kwocie 2223,3 tys. zł.[11] Ze środków Fundacji Wspomagania Wsi udzielane są także pożyczki na rozwój działalności pozarolniczej na terenach wiejskich oraz działalność agroturystyczną. Zaletą tego wsparcia jest nie tylko sam fakt uruchomienia dodatkowego źródła zasilania, lecz także niższe od komercyjnego oprocentowanie. Finansowanie rozwoju działalności agroturystycznej może być także dokonywane ze środków Fundacji na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (działająca od 1998 roku).

Warunkiem koniecznym dla rozwoju produkcji rolnej i innej działalności gospodarczej na terenach wiejskich jest ich wyposażenie w urządzenia infrastruktury technicznej. Jej budowa jest statutowym obowiązkiem samorządów lokalnych. Nie wszystkie jednak dysponują środkami wystarczającymi do

[10] Dane Fundacji zawarte w sprawozdaniu z działalności za rok 1999.

[11] W ramach linii kredytowych obsługiwanych przez Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej znajdowały się również linie przeznaczone na wspieranie gazyfikacji i telefonizacji wsi.

sfinansowania całości potrzeb. Ich braku nie są w stanie pokryć także sami rolnicy. Pokonanie tego ograniczenia budżetowego jest możliwe dzięki wsparciu Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, a przy niektórych zadaniach – także Narodowego i Wojewódzkich Funduszów Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Ponieważ realizacja inwestycji infrastrukturalnych stwarza możliwość aktywizacji ludności bezrobotnej, do ich współfinansowania wykorzystuje się również środki będące w gestii wojewodów i urzędów pracy. Znaczenie poszczególnych źródeł finansowania wybranych elementów z zakresu infrastruktury przedstawia tabela 11.

Tab. 11. Struktura źródeł finansowania inwestycji proekologicznych na wsi (w %)
Structure of the sources of financing proecological investments in the country (in %)

Rok	Źródło środków				
	wojewodów i rejonowych urzędów pracy	gmin	rolników indywidualnych	ARiMR	funduszów ochrony środowiska i gospodarki wodnej
wodociągi zbiorowe					
1995	17,2	51,1	16,7	10,4	2,7
1996	16,4	48,6	16,9	12,8	3,1
1997	14,3	49,8	16,5	13,8	2,9
1998	14,8	57,7	15,1	5,0	2,7
1999	8,2	59,3	14,8	8,3	3,7
kanalizacja					
1995	11,2	49,3	7,2	12,9	19,4
1996	6,8	46,9	6,1	13,6	20,0
1997	8,7	42,6	6,7	18,5	15,9
1998	9,0	50,8	6,6	7,2	19,9
1999	6,3	46,9	6,0	8,6	26,1
oczyszczalnie ścieków					
1995	8,0	51,3	1,9	8,5	24,2
1996	5,8	54,9	2,1	6,1	26,4
1997	8,7	47,5	2,9	12,1	22,2
1998	8,0	55,7	2,3	2,5	23,2
1999*	1,9	41,8	15,9	12,8	24,7
wysypiska odpadów					
1995	5,0	65,1	1,0	0,4	24,5
1996	4,1	56,6	0,1	0,1	35,6
1997	5,6	62,4	0,4	0,4	25,4
1998	6,8	65,6	0,2	0	23,2
1999	3,1	40,8	–	–	45,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych zawartych w rocznikach statystycznych GUS „Ochrona środowiska" za lata 1996–2000.

* obliczone wskaźniki dotyczą przyzagrodowych oczyszczalni ścieków dla 1999 r.

Jak wynika z tabeli 11, rola środków pochodzących od rolników indywidualnych w finansowaniu inwestycji proekologicznych jest niewielka. Coraz bardziej znaczący staje się udział budżetów wojewodów i urzędów pracy oraz gmin. Tą drogą przepływają do rolnictwa środki z działów pozarolniczych.

Reasumując dotychczasową analizę należy stwierdzić, iż po pierwsze – absolutne rozmiary wspomagania rolnictwa z budżetu państwa w wyrażeniu nominalnym i realnym w latach 1995–1999 rosły, z tym, że dwa ostatnie lata analizowanego okresu charakteryzował wyraźny spadek dynamiki wzrostu, po drugie – w okresie tym nastąpiła zmiana struktury wydatków w wyniku wzrostu wydatków na KRUS, ARR i ARiMR i spadku nominalnych oraz realnych wydatków służących finansowaniu nośników postępu biologicznego, po trzecie – głównym kanałem zasilania z budżetu były środki przekazywane przez KRUS, którego udział w wydatkach budżetowych systematycznie rośnie. Wydatki na KRUS absorbowały od 71% globalnych wydatków na rolnictwo i gospodarkę żywnościową (łącznie z KRUS) w 1996 r. do 78,3% tych wydatków w roku 1999. Komplementarne do wydatków budżetowych były środki Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz środki fundacji wspierających rozwój wsi i rolnictwa. Mimo iż te ostatnie są relatywnie małe w stosunku do wspomagania budżetowego, pozwalają jednak złagodzić napięcia w potrzebach finansowych wsi.

SUMMARY

The starting point of analysis of the financial support of agriculture is indicating the causes and scale of tensions in the balance of the financial outcome and expenses of individual farms. Total sources allowing to cover the financial gap were divided into own ones and those coming from the outside. The first were divided into internal and external, whereas the second – into returnable and non-returnable. Among own sources, running non-agricultural activity within a farm as well as earning a living beyond the farm were subject to an analysis. Among the outside sources were the receipts obtained from KRUS (Agricultural Social Insurance Fund) and both private and bank credits. A special role in the system of support is played by bank credits with preferential interest and supplements of the Agency of Restructurization and Modernization of Agriculture (ARiMR) which were subject to a detailed study.

Supplements to credits interest are possible due to expenditures from the state budget whose dynamics and structure has been discussed in the second part of the paper. The complementary sources in supporting agriculture are the funds of the foundation aiding the development of the country as well as the funds of the environment protection and water economy. The latter play a significant role in financing some of technical infrastructure arrangements in the country.

The carried out analysis shows an increase in budget expenditures on agriculture. This dynamic increase was slowed down in the years 1998–1999. The main source of support are the receipts from KRUS. An alarming phenomenon is the drop in face and real value of expenditure aiming at encouraging innovative progress in agriculture.